

Спостерігаючи занепад духовності в Україні (зрусифіковане місто, розірвані родинні зв'язки, забуті пращури, прихована істина, розорені культові споруди, висміяні і зневажені віковічні традиції, обряди, мова), В. Стус пише: «Потрухлий Український / материк / росте, як гриб. Вже навіть немовлятко/ й те обіцяє стати нашим катом/ і порубати віковий поріг». Водночас поет вірить у силу духа свого народу, він упевнений, що в українців вистачить сили вистояти в боротьбі за своє духовне відродження («Ми не перші і не останні»).

Висновок. Отже, виховання духовно-моральних українців третього тисячоліття значною мірою залежить від активного засвоєння ними художньо-естетичних ідеалів літературних творів. Життя і творчість Василя Стуса дає матеріал для виховання в молоді духовно-моральних цінностей, що є надбанням українського народу й людства, а образ Стуса-людини слугуватиме взірцем порядності, чесності, мужності й сили духу насамперед для нас, українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фасоля А. Формування духовного світу особистості школяра засобами літератури. Українська література в загальноосвітній школі. 1999. № 1. С. 21–24.
2. Журба К. Виховання духовної культури підлітків. Шкільний світ. 2004. Верес. (№ 34). С. 10–25.
3. Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах. Львів : Видавнича спілка «Просвіта». 1999.
4. Дзюба І. Різьбяр власного духу. Василь Стус. Під тягарем хреста. Львів, 1991. С. 4–8.
5. Рарицький О. «Палімсести» В. Стуса: Духовна домінанта. Слово і час. 1999. № 12. С. 62–64.

Домрачева І. Р.
(*м. Вінниця*)

СТАТУС ПИТАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВЛЕННЄВОМУ ПРОСТОРИ ВАСИЛЯ СТУСА

Талант письменника, трагічна доля, боротьба з тоталітарним режимом за незалежність України, відродження духовності – усе це протягом багатьох років продовжує викликати інтерес до поетичного та епістолярного надбання Василя Стуса.

Часто у своїх творах та листах Василь Семенович використовував питання як своєрідний місточок між адресантом та адресатом, щоб зрозуміти, підтримати, допомогти, вказати, щоби просто ніби схопити ту живу нитку взаєморозуміння, взаємопідтримки чи передати її комусь. Щоб не залишитися одному, а інколи, щоб почути вголос те, що самому вже чується багато днів, головно, ночей... Розуміють із першого погляду, першого стискання рук, із першого питання... На яке, можливо, і не завжди потрібно відповідати: *Де ти, старий металург? У тебе я дістав би потрібного тернуга і вискочив би на волю* (лист до Віктора Дідківського: серпень–вересень 1959). Це – відповідь, реакція на інформацію, що часто не промовляється, а мислиться, яка живе у внутрішньому мовленні, мовленні мислення. Однак вона вкрай необхідна, оскільки консолідує учасників спілкування, проектує напрям руху спілкування, рушійною силою якого є питання, пояснює внутрішній стан митця.

В. Стус питав, бо, звертаючись до читачів, чітко бачив адресата, сприймав його як друга чи просто знайомого, впускав у свій світ, даючи можливість стати його учасником, поважаючи його і чекаючи реакції чи то у поезіях, чи листах до рідних та друзів. Прикметно, що поет, у своїх листах та поетичних творах не тільки питає, очікуючи або не очікуючи відповіді. Він разом із тим подає певну інформацію, яка передує питанням або ж коментує потребу у питанні згодом, напр.: *Чого стоїш, немов з повинною? Чого чекаєш?* («Не жаль, що бродять мовчки привиди...»); *Та й як хвалить? І як сказати – люблю? І як промовити, що люблю – тебе я?... Ні, не скажу, що небо ти моє* («Не жаль, що бродять мовчки привиди...»); *То ти з любов'ю бився? Так, з любов'ю. І правду поневажував? І так. Хоч палить тебе гріх? Не гріх, а гнів...* («Ти все така ж...»). Відбувається постійна боротьба, пошук того, що заспокоїть, втішить, дасть сили. Інколи саме у такій словесній і внутрішній боротьбі народжується відповідь.

Сучасну наукову лінгвістичну парадигму, як стверджує А. О. Томусяк, «формує різноманітні аспекти, зокрема когнітивний, комунікативний, прагматичний та інші. У цьому ракурсі мовні явища розглядають у тісній взаємодії з людиною, з її мисленнево-мовленневою діяльністю, а також з позицій того, що вона відчуває» [6]. Саме категорія емотивності відображає, ілюструє мовну реалізацію, тлумачення «психологічного феномена» емоційної людини, що, безперечно, не може не викликати певного зацікавлення у дослідників.

Сприйняття дійсності, почасти неприємної, незрозумілої, тієї, що лякає, провокує людину на відповідь, на спробу усвідомити те, що відбувається навколо неї і разом із нею, можливо, навіть заспокоїтися. Як адресат, вона

намагається отримати комфортність у сприйнятті реалій. Тому, не маючи достатньої інформації, переходячи у статус адресанта, питає, щоб: 1) отримати відповідь (активна адресатність), 2) йти далі, не очікуючи відповіді (пасивна адресатність (імпліцитна)).

За твердженням авторів праці «Ораторське мистецтво», «всі запитання щодо їхньої логічної структури і ролі можна віднести до двох видів. Перший вид – це запитання, що уточнюють, або закриті запитання, які спрямовані на з'ясування істинності чи хибності висловленого в них судження» [4, с. 67–70]. Граматичною ознакою закритих запитань є наявність у реченні частки «чи»: *Чи маєш ти вільний час для відпочинку, читання і вивчення англійської мови?* (лист до Віктора Дідківського: 4.11.1960). У першому питанні, зауважимо, услід за дослідниками, вже міститься судження, яке цікавить, пошук відповіді завжди обмежений двома альтернативами: «так» чи «ні». Вони ведуть до створення напруженої атмосфери в бесіді, оскільки різко звужують «простір для маневру» у співбесідника. Такі питання можна застосувати у відповідності з чітко визначеною метою. Ці питання спрямовують думки співбесідника в одному, встановленому нами, як адресантами, напрямку, і скеровані безпосередньо на прийняття рішення, на відповідь – так чи ні: *Так ти з любов'ю бився?; Пригадуєш?*

Зазначимо, що найбільш неочікуваними щодо перебігу спілкування є так звані подвійні закриті запитання, наприклад: «Чи слід призначити нашу зустріч вже на цей тиждень, чи перенесемо її на наступний?» [4, с. 71]. Їх не чекають саме адресати, оскільки така форма питання пропонує співбесіднику і третю можливість — відтермінування, що не завжди вибирає слухач, стаючи згодом мовцем (адресантом). У поезії та листах Василя Стуса таких питань дуже мало, пропонуємо одне з них: *І де ти є? І де ти тільки є? Отут, у твоїм звільненому світу? Чи там – ізвідки йдеш? Чи там, ізвідки тобі немає більше вороття?* («Бредуть берези, по коліна в небі...») (бачимо, що є варіанти, з яких адресат «повинен» вибрати одне, вже як відповідь-згоду з поетом. Це свідчить про те, що митець, формулюючи питання, знає, що очікує почути, і це насамперед не відтермінування, не варіанти, бажані для адресата, а чіткі, завершені відповіді, необхідні самому Стусові. У листах – це вистраждана часом і ситуацією інформація про те, що миле, рідне, потрібне. У поезіях – це викарбувана характером і долею громадянська позиція, яка не потребує варіантів.

Закриті питання ми ставимо не тоді, коли нам потрібно отримати інформацію, а тільки в тих випадках, коли хочемо пришвидшити отримання згоди чи підтвердження раніше досягнутої домовленості. Наприклад: *Дорога Валю! Ти хворієш? Хіба ж Тобі можна слабувати?* (лист до дружини:

9.04.1973); синові: *А гарний маєш портфель? А пенал? А читанка – гарна? А цікаво Тобі? А за партою добре сидіти?* (лист до дружини і сина: вересень 1973). Таких питань у В. Стуса більше. Пояснюємо це тим, що листи дуже довго йшли до адресата, і це, зрозуміло, спонукало письменника акумулювати в одному тексті-відправленні багато різних питань, щоб у відповіді-листі прочитати бажані новини, не втратити зв'язок із світом.

Другий вид — запитання, що заповнюють прогалини знань, або відкриті запитання. Вони спрямовані на з'ясування нових властивостей і якостей предметів та явищ, які цікавлять слухачів. Граматична ознака таких запитань міститься в наявності у них запитальних слів: хто, що, де, коли, як і под. На ці питання неможливо відповісти «так» чи «ні», вони потребують пояснення. Вони містять слова «що», «хто», «як», «скільки», «чому» [4, с. 74–75]. Наприклад: *Тоді нащо літа? Навіщо спади з лиця і з досвіду? І мить навіщо скрадлива: вганяє у дитинство, неначе цвях у дошку гробову?* («Потоки»); *Як там працюється Марусі? Як Тані? Як Тобі, таточку, з очима?* (лист до батьків: 4.03.1973); *Дорога Валю! Що з тобою?* (лист до дружини: 9.04.1973); *Напиши мені, люба, як Ти ся маєш? А як хрещений наш батько?* (лист до дружини: 15.10.1973). Зауважимо, що відкриті питання домінують у листах до знайомих, а закриті питання є ядровими у листах до рідних, що пояснюємо специфікою ситуації спілкування. У творах В. С. Стуса часто зустрічається таке питання-«скріп», як «пригадуєш?», на яке поет інколи сам відповідає, беручи на себе функції й адресата. Митець шукає **свого** адресата, з яким він відповість на всі свої питання. Іноді ці питання є складними, поширеними, такими, що ніби не закінчаться ніколи, після них хочеться поставити три крапки: для роздуму, для перепочинку від постійних пошуків. Поширеними такі конструкції є не тільки за рахунок питальних компонентів, а й через наявність у тексті пояснень, різних деталей: *Вганяє у дитинство, неначе цвях у дошку гробову? Та й як хвалить? І як сказати – люблю? І як промовить, що люблю – тебе я? І як між кабінетів, між антейв Я підійду і словом прохоплюсь?* («Немало люблячих тебе, народе мій!»).

За допомогою такого типу запитань наш (а також поета) співбесідник може маневрувати; відбувається діалог із вкрапленнями монологу, отже, мета передачі інформації реалізується вільніше: *Чого стоїш, немов з повинною? Чого чекаєш?* («Не жаль, що бродять мовчки привиди...»). В. Стус ставить такі питання, однак ми розуміємо, що вони трансформуються у його повідомленнях в умовно риторичні, оскільки за таких обставин унеможлиблюється швидка відповідь, потрібен час. Та й ми не можемо напевне стверджувати, що ця відповідь буде: *Але хто поверне руки, рухи, радощі нам? Але хто уперто вік рубатиме хащі?* («Костомаров у Саратові»);

Що тебе клясти, моя недоле? Не клену. Не кляв. Не проклену («Присмеркові сутінки опали...») (саме тут бачимо і відповідь поета, яку мав би почути від недолі, але яку сам подає).

Знаходимо у творчості В. Стуса і короткі (прості) за будовою, непоширені питання: *Як там твої справи? Як твоє здоров'я, успіхи?* (До Бориса Дорошенка 5.12.1959); *Де ж ти є? А де ж ти є? А де ж ти?* (з вірша власного у листі до Євгена Адельгейма: 25.08.1970); *А як звати вчительку Твою? А з ким ти сидиш за партою?* (До дружини і сина: вересень 1973); *Як запалить тебе, багаття у чорний день? У чорну ніч?* («Біля гірського вогнища»); *Довгань мовчатиме, славно всміхаючись, а Ти щибетатимеш, як Олімпійка. Гаразд?* (лист до Рити Довгань: 27.05.1977) – парцельовані конструкції, які виразно виділяють саме питання від загального тексту, додаючи емоційності та експресії. Відбувається це тоді, коли треба отримати чітку відповідь, нехай із часом (таких питань багато саме у листах В. Стуса).

Окремими постають у творчості В. Стуса риторичні питання. Навіть якщо адресат і не повинен відповідати, таке питання змушує його стати учасником внутрішнього світу адресанта. Читач принаймні замислюється, а вже чи відповідати, чи ні – залежить від його внутрішньої мотивації та інтенції загальної розмови: *Вона залякана геть, як, зрештою, майже всі кияни (та й чи вони одні?)* (лист до Любомири Попадюк); *Чи ж ми зійдемося знову?* (лист до Євгена Свирстюка: 14–31.03.1977); *Шкода мені, що ніхто про це не написав. Чи знову ж – листи не доходять?* (лист до Любомири Попадюк); *Де ти, доле моя пречиста?* («Бідне серце»).

Риторичне питання є «поширеним явищем у мові, воно завжди приваблювало і досі привертає увагу лінгвістів. У більшості мовознавчих праць риторичне питання розглядають як мовний засіб, основне функціональне навантаження якого – інтенсифікація та смислова організація мовлення» [6]. І. Арнольд також аналізує такі питання, додаючи, що «функція риторичного запитання – привернути увагу, посилити враження, підвищити емоційний тон, створити піднесеність» [1, с. 225]: *А пам'ятаєш? Так багато губим за пам'яттю: колись переінакишить з нас кожного. А треба пам'ятати? А треба пам'ятати. Пам'ятай* («Потоки»).

Отже, питальні конструкції у мовленнєвому просторі Василя Стуса – це цікаві, цілісні структури, як акумулюють у собі весь внутрішній світ митця, допомагають нам через питання побачити зранену душу поета, почути його заклик до дій, звертають нашу увагу на проблеми, які бентежать і нас, і Василя Стуса. Питання є різні і за будовою, і за характером, і за змістом, але, однозначно, вони спонукають до роздумів, не дають можливості бути байдужими, нейтральними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка : (Стилистика декодирования). М. : Просвещение, 1990. 300 с.
2. Безугла Л. Р. Риторичні запитання як імпліцитні мовленнєві акти. Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2009. № 866. С. 77–843.
3. Браїлко Юлія. Семантико-стилістичні інтерпретації християнських теонімів у поезії Василя Стуса. Дивослово. 2004. № 10. С. 44–48.
4. Ораторське мистецтво / за ред. Н. П. Осипової. Х.: Одиссей, 2006. 144 с.
5. Стус Василь. Твори. URL: <http://www.1576.ua/books/6196.doc.htm>
6. Томусяк А. О. Риторичне питання як засіб експресивного синтаксису. URL: http://www.rusnauka.com/34_WP_2015/Philologia/4_200244.doc.htm

Загнітко А. П.
(*м. Вінниця*)

МОВНОСОЦІУМНИЙ ПОРТРЕТ ЛІНГВОПЕРСОНИ ВАСИЛЯ СТУСА: ДІЄСЛІВНО-КАТЕГОРІЙНИЙ ВИМІР

Динаміка досліджень мови творів Василя Стуса із простеженням особливостей творення власне-авторських слів (оказіоналізмів) (Л. Оліфіренко [9] та ін.), аналізом мовно-образного світу митця, лінгвостилістичного простору (І. Хом'як [12]), зосередження на окремих образах, зокрема флористичних (А. Кондратенко [8] та ін.) засвідчує постійну увагу до його текстів, життєствердних потенціалів, культурно-історичного й літературно-мистецького контекстів реалізації митця.

1. Життя В. Стуса є зразком громадянської принципності, стійкості й відданості рідному народові. Він боровся словом, а з ним – силою, відстоював правду, а зустрічав – неправду, обман, лжу, був принциповим, а йому простидали – безпринципність. Арешти, суди, в'язниця, заслання, Мордовія, Магаданська область, мученицька смерть – і через роки тяжке і трагічне повернення з Кучино додому. І в усіх життєвих випробуваннях визначальною була для нього мова як можливість самореалізації, самоідентифікації, самоудосконалення, відчуття злютованості з рідним народом, нацією, її високим життєпереможним Духом.

Ім'я Василя Стуса, одного з найяскравіших поетів сучасності, стоїть на чільному місці. І не лише тому, що образ цієї особистості – поета великого й непереможного поступу – став символом незламності духу, людської і національної гідності, патріотизму, а й тому, що в смерті обернувся в життя і